

УДК 159.98

Кислинська Д.М., аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

В статті проаналізовано основні підходи щодо визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації». Цінності особистості формуються на основі соціальних потреб. Їх реалізація відбувається в загально соціальних та загальнокласових умовах. В науці поняття «ціннісних орієнтацій» співвіднесено з ціннісними стандартами групи, класу, нації, соціальної системи з одного боку і, з іншого – з мотиваційними орієнтаціями особистості.

Отже, ціннісні орієнтації – відображення в свідомості людини цінностей, визнаних нею як стратегічних життєвих цілей і загальних світоглядних орієнтирів. А цінність – значущість для людини чогось у світі, і тільки визнається цінність здатна виконувати найважливішу ціннісну функцію - функцію орієнтира поведінки. Ціннісна орієнтація виявляє себе в певній спрямованості свідомості і поведінки, які з суспільно значущих справах і вчинках.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, ціннісні орієнтири, спрямованість та розвиток особистості, формування орієнтацій, типологізація цінностей, потреби людини.

В статье проанализированы основные подходы к определению понятий «ценности» и «ценностные ориентации». Ценности личности формируются на основе социальных потребностей. Их реализация происходит в в социальных и общекласовых условиях. В науке понятие «ценностных ориентаций» соотнесено с ценностными стандартами группы, класса, нации, социальной системы с одной стороны и, с другой - с мотивационными ориентациями личности.

Итак, ценностные ориентации - отражение в сознании человека ценностей, признаваемых ею как стратегических жизненных целей и общих мировоззренческих ориентиров. А ценность - значимость для человека чего-то в мире, и только признается ценность способна выполнять важнейшую ценностную функцию - функцию орієнтира поведєния. Ценностная ориентация проявляется в определенной направленности сознания и поведєния, с общественно значимых делах и поступках.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, ценностные ориентиры, направленность и развитие личности, формирование ориентаций, типологизация ценностей, потребности человека.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку наукової думки про ціннісні орієнтації, ми можемо спостерігати розрізненість думок щодо понять «цінність», «ціннісні орієнтації» і «ціннісні орієнтири особистості». Кардинальні зміни в політичній, економічній, духовній сферах нашого суспільства тягнуть за собою істотні зміни в цінностях, мотивах і вчинках людей. Особливо яскраво проявляється тенденція до змін за останній рік, тому наша країна переживає нелегкий час. Відбувається зміна ціннісних орієнтирів і спрямованостей у свідомості грома-

дян. В умовах тотального стресу і ломки усталених засад поведінки спостерігається переоцінка цінностей кожної особистості. Тому ми говоримо, що дана тема має особливу актуальність в дослідженні теоретичних і практичних аспектів даного психологічного феномена.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ціннісні орієнтації розглядаються в психологічній, педагогічній, філософській, соціологічній та інших сферах наукового знання. Проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається в працях таких відомих науковців: Б.Г. Ананьєв, А.А. Бодальов, Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, В.М. Мясіщев, С.Л. Рубінштейн, Д.Н. Узнадзе. Ряд важливих висновків розкривається в роботах К.А. Абульханової-Славської, Г.М. Андреєвої, Л.І. Божович, Б.С. Братуся, А.Г. Ковальова, В.А. Крутепкого, І.С. Кона, А.М. Матюшкіна, В.С. Мерліна, Б.Ф. Ломова, В.М. Асеева, В.К. Вілюнаса, Б.І.Додонова, К.М.Волкова, Л.М.Фрийдмана та інш.

Узагальнюючим в дослідженнях цих авторів є те, що ціннісні орієнтації є найважливішим структурним компонентом особистості, її «ядром», що характеризує не тільки засоби, за допомогою яких досягається мета, але і саму мету людської діяльності, більш того – його життєву позицію, їх основний зміст.

Р.С. Немов під ціннісними орієнтаціями розуміє те, що людина особливо цінує в житті, чому він надає особливого, позитивний життєвий сенс [15].

Е.С. Волков визначав ціннісні орієнтації як свідомий регулятор соціальної поведінки особистості. Він говорив, що ціннісні орієнтації відіграють мотиваційну роль і визначають вибір діяльності [7].

О.М. Леонт'єв, розглядаючи ціннісні орієнтації, зазначав, що це провідний мотив – мета підноситься до істинно людського, що не відокремлюється людини, а зливає його життя з життям людей, їх благом. Такі життєві мотиви здатні створити внутрішню психологічну виправданість існування, яка складає сенс життя [10].

С.Л. Рубінштейн говорив, що цінність – значущість для людини чогось у світі, і тільки визнається цінність здатна виконувати найважливішу ціннісну функцію – функцію орієнтира поведінки. Ціннісна орієнтація виявляє себе в певній спрямованості свідомості і поведінки, які з суспільно значущих справах і вчинках [17].

А.Г. Здравомислов визначає ціннісні орієнтації особистості як найважливіше структурне утворення особистості, що виражає виборче відношення особистості до основних соціальних цінностей [4].

Аналогічну позицію займає В.Г. Харчев, вважаючи, що ціннісні орієнтації – один з найважливіших елементів структури особистості, оскільки в них у концентрованій формі виражені суб'єктивні відносини до об'єктивних умов її буття, визначена спрямованість її поведінки [1].

В.В. Водзинський розуміє під ціннісними орієнтаціями особистості визначену структуру відносин особистості до фактів дійсності, конкретний прояв відносин, що протікає у формі фіксованих установок [8].

В.М. Сагатовський підкреслює, що ціннісні орієнтації це система цінностей особистості, і спрямованість свідомості на їхню реалізацію [8].

М.К. Мамардашвілі як вищу цінність називає людину, що на думку філософа, є відправною крапкою в шкалі загальнолюдських цінностей. Цю же точку зору у свій час висловлював М.М. Бахтін. Вирішуючи проблему орієнтації і вибору, він зв'язував її з культурою людини, яку він визначав як «відповідальне буття людини, що пропонує вільний вибір вчинку й особисту відповідальність за нього» [12].

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтації, будучи одним з центральних особистісних новоутворень, висловлюють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки й впливають на всі сторони його дійсності. Особливого значення набуває зв'язок ціннісних орієнтацій з спрямованістю особистості. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її поглядів на навколишній світ, до інших людей, до себе самої, основу світогляду, ядро мотивації і «філософію життя».

Спрямованість особистості виражає одну з найістотніших її характеристик, визначальну соціальну і моральну цінність особистості. Зміст спрямованості – це насамперед домінуючі, соціально обумовлені відносини особистості до навколишньої дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження в активній діяльності людини, тобто повинні стати стійкими мотивами діяльності і перетворитися на переконання.

Ціннісні орієнтації формуються на основі вищих соціальних потреб та їх реалізація відбувається в загально-соціальних, соціально-класових умовах діяльності. Вони є складовими елементами свідомості, частиною його структури. У зв'язку з цим вони підкоряються принципу єдності свідомості і діяльності [17].

Саме тому ми кажемо, що ціннісні орієнтації – це відображення в свідомості людини цінностей, визнаних їм як стратегічних життєвих цілей і загальних світоглядних орієнтирів [2].

У сучасній науці поняття «ціннісних орієнтацій» співвіднесено з ціннісними стандартами групи, класу, нації, соціальної системи з одного боку і, з іншого – з мотиваційними орієнтаціями особистості [16].

Загальнолюдські цінності, свобода, совість, щастя характеризують підсумкові уявлення людини про гідне життя. Персональна ієрархія цінностей невідтворна і строго індивідуальна. Комбінація поєднання взаємовідносин і взаємозв'язків ціннісних виборів нескінченна. Простежування соціального розвитку особистості проводиться через динаміку

його конкретних і приватних відносин до загальнолюдських цінностей, що акумулює в собі досягнення культури.

Формування ціннісних орієнтацій – складний і тривалий процес, який передбачає наукове знання психологічних механізмів, що лежать в основі ціннісних орієнтацій, і умов їх розвитку.

У кожної особистості існує своя система ціннісних орієнтацій, в якій цінності шикуються в певній ієрархічній взаємозв'язку. Безумовно, ці системи індивідуальні.

У процесі виявлення ціннісних орієнтацій громадян, як показника певного рівня розвитку їх особистості необхідно враховувати два основних параметри: ступінь сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій і зміст ціннісних орієнтацій (їх спрямованість), яке характеризується конкретними цінностями, що входять в структуру.

Перший параметр дуже важливий для оцінки рівня особистісної зрілості. Справа в тому, що інтеріоризація цінностей як усвідомлений процес відбувається лише за умови наявності здатності виділити з безлічі явищ ті, які представляють для людини деяку цінність (задовольняють його потреби та інтереси), а потім перетворити їх у певну структуру залежно від умов, близьких і далеких цілей всього свого життя, можливості їх реалізації тощо. Не важко помітити, що така здатність може здійснитися лише при високому рівні особистісного розвитку, що включає певну ступінь сформованості вищих психічних функцій свідомості і соціально-психологічної зрілості.

Другий параметр, що характеризує особливості функціонування ціннісних орієнтацій дає можливість кваліфікувати змістовну сторону спрямованості особистості знаходиться на тому чи іншому рівні розвитку. Залежно від того, які конкретні цінності входять в структуру ціннісних орієнтацій особистості, які поєднання цих цінностей і ступінь більшого чи меншого переваги їх відносно інших тощо, можна визначити, на які цілі життя спрямована діяльність людини. Аналіз змістовної сторони ієрархічної структури ціннісних орієнтацій може також показати, якою мірою виявлення ціннісних орієнтацій учнів відповідають громадському еталону, наскільки вони адекватні мети виховання [21].

Світ людських цінностей неймовірно різноманітний, тому їх можливо класифікувати за багатьма підставами. Критерієм можуть бути об'єктивні характеристики явищ, які виступають цінностями (на цій підставі цінності ділять на матеріальні і духовні). Диференціюючи за суб'єктами і носіями, виділяють цінності суспільства в цілому, соціальної групи (наприклад, молоді), колективу, індивіда. За сферами життєдіяльності можна об'єднати в такі групи, як моральні цінності, економічні, політичні, релігійні, цивільні та інші [6].

Цінності з формальної точки зору поділяють на позитивні та негативні (серед них можна виділити малоцінність), абсолютні та відносні,

суб'єктивні та об'єктивні. За змістом розрізняють речові цінності, логічні та естетичні [5].

Слід звернути увагу на ті цінності, які соціологи та психологи називають базовими. Вони складають стержень ціннісної свідомості особистості, зумовлюючи її вчинки в різних сферах життєдіяльності. Якщо співвіднести їх з потребами, як це робили і продовжують робити багато дослідників, то число цінностей може бути досить невеликим. Як відомо, З. Фрейд звів їх до двох, а А. Маслоу – до п'яти потреб-цінностей. Муррей склав список з 28 цінностей. М. Рокич нарахував 18 термінальних і близько сотні інструментальних цінностей. Таким чином, базових цінностей особистості (або соціальної групи) виявляється не так вже багато. Тим не менше, їх типологізація є необхідним елементом наукового аналізу [13].

Типологізація цінностей детермінується не тільки цілями, завданнями, проблематикою конкретного дослідження, а й тим, як розуміє дані феномени (цінності) той чи інший дослідник, який зміст він вкладає в цю категорію. Однією з найпоширеніших і узагальнюючих типологій є поділ на цінності-цілі та цінності-засоби. Фундамент цієї типології закладений етичною концепцією німецького вченого М. Шелера.

У своїй типології цінностей М. Шелер виходить з того, що всі людські цінності можна представити у вигляді двох порядків. Один з них вибудовує ціннісну ієрархію за критерієм моральності, що має об'єктивний характер. По висхідній цей порядок представлений наступним чином: цінності відчуттів; вітальні цінності; духовні та релігійні цінності [19]. Інший порядок відображає ставлення між висотою цінності і її сутнісним носієм. Тут вчений виділяє вісім груп цінностей. Їх ієрархія (від більш високих до більш низьких) наступна:

- особистісні та предметні цінності;
- власні і чужі цінності, що володіють однаковим статусом;
- цінності актів, функцій, реакцій;
- цінності переконання, дії, успіху;
- цінності інтенції і цінності стану;
- цінності підстав, форм, відносин;
- індивідуальні та колективні цінності;
- самостійні і похідні [13].

В рамках власне соціально-психологічного аналізу цінностей їх поділ на цінності-цілі і цінності-засоби зробив М. Рокич. Теоретичні посилення, на яких він будував свій емпіричний аналіз, зводилися до наступного:

1) загальна кількість справді значущих і тому мотивуючих людську поведінку цінностей невелика;

2) схожі цінності, носіями яких виступають люди, володіють для кожного з них різної значимістю;

3) всі цінності організовані в системи;

4) коріння цінностей конкретної людини ми виявляємо в культурі тих чи інших соціальних спільнот, соціальних інститутів, в структурі свідомості особистості;

5) цінності впливають на функціонування цілого ряду соціальних феноменів, що знаходяться у фокусі уваги різних соціогуманітарних наук.

Виходячи з цього, він ділить людські цінності на термінальні (для нього це головні орієнтири поведінки особистості, її цілі та ідеали) та інструментальні (засоби досягнення поставлених цілей та реалізації ідеалів). Термінальні цінності М. Рокич, у свою чергу, поділяє на особистісні та соціальні, а інструментальні – на цінності моралі та цінності компетентності [19].

Тим не менш, слід вважати, що поділ цінностей на два основних типи досить відносно, як і будь-яка інша типологія. В даному випадку відносність детермінована тісною функціональною залежністю, що існує між термінальними та інструментальними цінностями. Насамперед, ця залежність проявляється у можливості їх взаємозаміщення. Тобто в певній ситуації термінальна цінність може стати інструментальною і навпаки. Більше того, одна і та ж цінність може бути і термінальною, і інструментальною одночасно. І це залежить не тільки від її носіїв (для когось цінність, наприклад, освіти, може бути термінальною, для когось – тільки інструментальною). Можливі варіанти, коли одна і та ж людина сприймає ту чи іншу цінність і як мету, і як засіб [14].

Багато дослідників ХХ століття засновували свою типологію цінностей, виходячи з людських потреб, розглядаючи їх як найбільш глибокі осередки освіти в структурі людської свідомості. Так, Е. Фромм класифікує цінності відповідно до п'ятьма виділеними їм групами потреб:

- потреба в спілкуванні (міжособистісні зв'язки, любов, дружба);
- потреба у творчості;
- потреба в безпеці;
- потреба в самоідентифікації;
- потреба в пізнанні навколишнього світу [20].

Дана класифікація базисних потреб особистості виявилася вельми продуктивною, так само як і типологія потреб, представлена відомим американським психологом А. Маслоу. Фактично ототожнюючи потреби і цінність, А. Маслоу у своїй ієрархічній типології потреб: від фізіологічних потреб (в їжі, одязі, житлі, репродуктивній потребі та інш.), які він називає первинними елементами в мотивації поведінки особистості, сходять до потреб:

- екзистенційного (потреба в безпеці, впевненість у завтрашньому дні, стабільності умов життєдіяльності та інш.);

- соціального (потреба в спілкуванні, турботі про інших людей, прихильність до певного колективу);
- потреб престижу (потреба в повазі, визнанні, високій оцінці зі боку інших людей у професійній кар'єрі, підвищенні соціального статусу);
- потреб самовираження, реалізації духовних потреб, що, насамперед, актуалізується у творчості [13].

При цьому А. Маслоу вважає, що активізація потреб більш високого рангу відбувається лише за умови задоволення потреб, що знаходяться в підставі поданої ієрархії.

Ще один підхід до розгляду цінностей представлений в роботах Є. Вишневського. У його ціннісній ієрархії особливе місце займають такі універсальні, вічні цінності, як доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та інші. Роботи Є. Вишневського належать до тих небагатьох публікацій, в яких розглядається проблема громадянських цінностей. При цьому автор підкреслює, що останні ґрунтуються на визнанні рівності між людьми і виявляють себе, головним чином, в умовах домінування принципів демократії, в умовах громадянського суспільства. Зауважимо, що до цивільних цінностей Є. Вишневський відносить такі, як визнання прав і свобод людини, повага до закону, ідея соціальної гармонії та інші. Гармонійність функціонування і збалансованість відносин між різними елементами ціннісної системи досягаються приматом універсальних загальнолюдських цінностей [5].

В.А. Ядов, Н.І. Лапін, Н.Ф. Наумова, І.М. Попова ділять систему цінностей і ціннісних орієнтацій на загальноприйняті, домінуючі та ціннісну периферію. Вони вважають, що значною динамічністю володіють домінуючі цінності, які іноді називають «структурним резервом» в силу їх здібностей переміщатися як у «ядро», так і на «периферію» ціннісної структури. Однак найбільшим трансформаційним потенціалом володіють опозиційні цінності, які можуть переміщатися (особливо в періоди кардинальних соціокультурних змін) не тільки на рівні домінуючих, але навіть «ядерних» цінностей [19].

Підсумовуючи все, можна зробити висновок про те, що існує велика безліч концепцій і теорій за визначенням цінностей і ціннісних орієнтацій. Але, головним є, те, що цінність не існує сама по собі, а проявляється як елемент дії індивіда і соціальної групи. Цінності можуть бути як абсолютними, можуть полягати у вигляді матеріальних і нематеріальних предметів, або в самій людині, в його біологічних потребах.

Слід зазначити, що нова ціннісна система українського суспільства тільки починає своє становлення. Процес цей носить суперечливий характер. Ціннісна амбівалентність, конфлікт цінностей нерідко провокують соціальну та соціально-психологічну напруженість у суспільстві. Однак, саме суперечливість надає ціннісним феноменам динамічний ха-

ракти, що дозволяє їм суб'єктам і носіям швидше адаптуватися а складних умов соціуму, що змінюється.

Висновки. Ціннісні орієнтації – складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, що визначає загальний підхід людини до світу, до себе, що надає сенс і напрямок особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Система ціннісних орієнтація має багаторівневу структуру. Вершина її - цінності, пов'язані з ідеалізацією і життєвими цілями особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности / Абульханова-Славская К.А. – М.: Астрель, 1985. – 318 с.
2. Алексеев В.Г. Ценностные ориентации личности и проблема их формирования / Алексеев В.Г. – М. : Наука, 1979. – 112 с.
3. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования / Асмолов А.Г. – М., 1984. – 127 с.
4. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников / Амонашвили Ш.А. – М., 1984. – 101 с.
5. Бакиров В. В. Молодежь: потребности и возможности / Бакиров В. В. – К.: Современ. о-во, 1993. – 104 с.
6. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения / Бобнева М.И. – М., 1978. – 294 с.
7. Волков Е.С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены видов деятельности / Волков Е.С. – М., 1981. – 141 с.
8. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации личности / Здравомыслов А.Г. – М., 1966. – 300 с.
9. Золотухина-Абалина Е.В. О специфике высших духовных ценностей / Золотухина Е.В. – М.: Астрель, 1987. – 88 с.
10. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций / Леонтьев Д.А. – М.: Смысл, 1992. – 122 с.
11. Лосев А.Ф. Терзание духа / Лосев А.Ф. – М. : Политиздат, 1988. – 366 с.
12. Мамардшвили М.К. Как я понимаю философию / Мамардшвили М.К. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
13. Мартынюк И.О. Проблема жизненного самоопределения молодежи / Мартынюк И.О. – Киев: Наукова думка, 1993. – 116 с.
14. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения / Наумова Н.Ф. – М.: Наука, 1988. – 201 с.
15. Немов Р.С. Психология :[учебник для студентов педагогических учебных заведений] / Немов Р.С. – М.: Владос, 1998. – 224 с.
16. Никандров Н.Д. Ценности как основа целей воспитания / Никандров Н.Д.– К.: Астрель, 2012. – 101 с.

17. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / Рубинштейн С.Л. – М., 1976. – 212 с.

18. Сагатовский В.Н. Духовные ценности и их формирование в развитии общества / Сагатовский В.Н. – К., 1981. – 78 с.

19. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода: [монография] / Сокурская Л.Г. –Х. : Харьк. нац. ун-т им. В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.

20. Фромм Э. Психоанализ и этика / Эрих Фромм. – М.: Республика, 1993. – 415 с.

21. Шафранский К.Д. К вопросу о ценностных ориентациях личности / Шафранский К.Д. – М., 1982. – 115 с.

УДК 159.385

Коваль І.С., старший психолог сектору психологічного забезпечення, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ТРЕНІНГ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті описано методику проведення тренінгу психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, яка містить дев'ять інтерактивних занять. Наукова інформація і практичні розробки, запропонованої методики, можуть комбінуватися залежно від мети, завдань та умов. Творче використання цих занять сприятиме створенню психологічних умов для формування психологічної готовності як життєвого ресурсу особистості.

Ключові слова: рятувальник, пожежник, тренінг, ведучий, учасники тренінгу.

В статті описана методика проведення тренінга психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, яка містить дев'ять інтерактивних занять. Наукова інформація і практичні розробки, запропонованої методики, можуть комбінуватися залежно від мети, завдань та умов. Творче використання цих занять сприятиме створенню психологічних умов для формування психологічної готовності як життєвого ресурсу особистості.

Ключевые слова: спасатель, пожарный, тренинг, ведущий, участники тренинга.

Постановка проблеми. Особистість майбутнього рятувальника є одним із імперативів модерної вищої освіти, оскільки пожежник здатен до оперативної міжособистісної взаємодії на основі гуманістичних цінностей та ідеалів, відкритий до співпраці та готовий до продуктивної роботи в команді. Передумовами вирішення зазначених завдань відводиться характерне для курсантського середовища активне моральне становлення, визначення основної життєвої стратегії, формування сис-